

Frigya Bölgesindeki Kaya Kiliseleri ve Korunmasına Yönelik Bazı Düşünceler

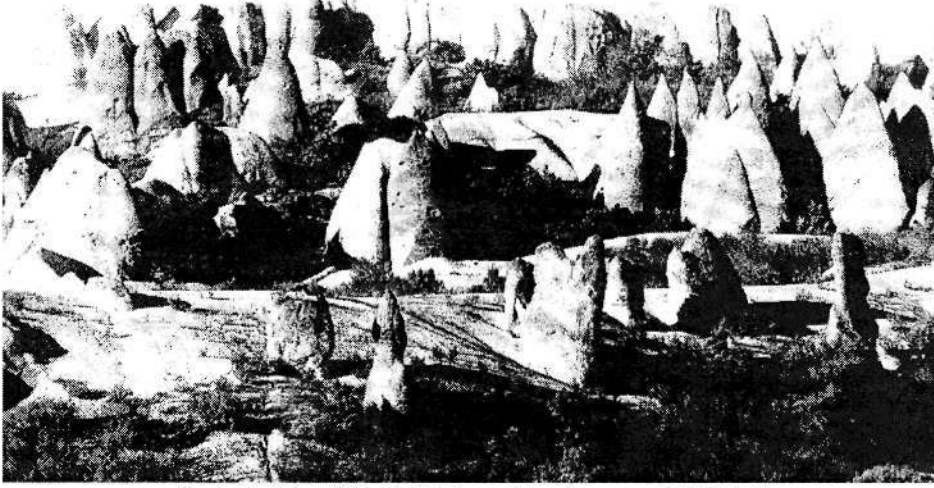
B. Yelda Olcay UÇKAN*

Frigya, Anadolu'nun zengin tarihi coğrafyasında önemli yeri olan bir bölgedir. Son yıllara kadar kültürel birikimi açısından fazla tanınmayan bölge, çağlar boyu süren farklı uygarlıkların eserlerini kendi doğal ortamında büyük oranda koruyarak günümüze kadar barındırmış olması nedeniyle önemlidir. Bölgenin önemi son zamanlarda yoğunlaşan alan çalışmalarıyla belgelenen kültür hazinesiyle birlikte artmaktadır. Günümüzde kültürel mirasın korunmasına ilişkin temel sorunlar, giderek hız kazanan globalleşme, teknolojik değişimler ve dolayısıyla bunların topluma yansımalarıyla ortaya çıkmaktadır. Bir çok yönden doğallığını koruyan bölge, son yıllarda artan maden ocağı işletme talepleri nedeniyle tahrib olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Anadolu'nun tarih boyunca önemli bir ulaşım ve ticaret noktası olan Frigya bölgesi, bu konumu ile adeta bir kavşak noktası oluşturur. Bölgenin kaya yapısı tarih öncesi çağlara uzanan jeolojik formasyon içindeki tüf oluşumlarına dayanmaktadır (Res.1). Kalınlığı yer yer 200 metre olan tüf oluşumu yapısının yumuşak olması nedeniyle rüzgar ve sel sularının etkisiyle farklı kaya şekilleri ortaya çıkmıştır¹. Büyük kaya kütlelerine farklı işlevde mekanların oyulması ise Frig döneminden başlamak üzere Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Kappadokya'dan sonra kaya oluşumları ve mimarisi bakımından Anadolu'daki en zengin bölge olan Frigya, eşsiz doğası ve kültürel birikimiyle dikkati çeker.

* Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi (Yrd.Doç.Dr.), Eskişehir.
1 İ.Yüksel, *Şifalı Frigya*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 2002,17-24.

Resim 1: Frigya Bölgesindeki kaya oluşumlarının genel görünümü

Frigya bölgesi ve dolayısıyla barındırdığı kaya kiliseleri, kendine özgü mimarisi ile çağlar boyu süren sosyal ve fiziksel evrimin hikayesini anlatması nedeniyle ele alınmalı ve korunmalıdır. Bu makalede, öncelikli olarak bölgede yer alan kiliselerin genel bir tanıtımı yapılacak ve bu alanın korunmasına yönelik öneriler üzerinde durulacaktır.

Frigya olarak tanımlanan bölge günümüzde Eskişehir, Kütahya, Afyon illeri arasında kalan alandan oluşur. Bu alan antik kaynaklarda *Küçük Frigya* olarak anılır. Aynı kaynaklar *Büyük Frigya* bölgesini doğuda Kızılırmak ve Kappadokya ile, batıda Lidya, kuzeyde Köroğlu dağları, güneyde Konya ile sınırlanan büyük bir alan olarak tanımlar.

Önemli yolların kavşak noktasını oluşturan bölge, 16.yüzyıldan itibaren Avrupa'lı seyyahlar tarafından ziyaret edilmiştir². Frigya bölgesine ait ilk bilimsel çalışmalar ise 19.yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bunlardan ilki 1836-37 yıllarında E. Chaput

² Bunlardan ilki 1597'de İstanbul'dan Halep'e yolculuk eden John Sanderson'dur (*The Travels of Sanderson in the Levant 1584-1602*, W. Foster (ed.), Londra 1961)1800'de beş İngiliz'den oluşan askeri misyon İstanbul'dan Mısır'a yolculuk yapmak üzere Anadolu'dan geçmiş; içlerinden W. M. Leake 1824'de notlarını yayınlamıştır (M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, Londra 1824). Leake vadiyi izlerken oda mezarları, oyulmuş kayaları anlatır. Daha sonra onbir yıl içinde ikisi Fransız biri İngiliz olmak üzere üç araştırma yapılmıştır. 1826'da oğlu Leon ile birlikte Alexandre de Laborde (L. de Laborde, *Voyage en Orient, Asie Mineure et Syria*, Paris 1837-1862), 1834'de C. Texier (C. Texier, *Description de l'Asie Mineure, faite per ordre du gouvernement Français de 1833- 1837*, Paris, 1839), 1837'de J. R. Stuart (J. R. Stuart, *A Description of some Ancient Monuments with Inscriptions still existing in Lydis and Phrygis, several of which are supposed to be Tombs of the Early Kings*, Londra 1842), gezilerine Hüseyin Paşa Hanı'ndan başlamışlar ve Yazılıkaya bölgesini tanıtmışlardır. 1858'de Barth ve Mordehmann (H. Barth, "Reise von Trapezunt durch die nördliche Hälfte Klein-Asiens nach Scutari im Herbst 1858"- PGM, Ergänzungsheft 3, 1860), Seyitgazi'den bir rehberle Doğanlı Kale'yi

tarafından gerekleřtirilmiřtir³. Bu alışma bölgeye ilişkin yapılan ve günümüze ulaşan fotoğraflarıyla ilk belgeleme çalışması olması nedeniyle önemlidir. 1930'lu yıllarda MAMA (Monumenta Asiae Minors Antiqua)'nın çeşitli bölümlerinde Epigrafik malzemeler yayınlanmış Eskişehir-Seyitgazi arasındaki bölge ile Ayazın, Yapıldak gibi önemli Bizans yerleşimleri tanıtılmıştır⁴. 1937'de A. Gabriel tarafından Midas Yazılıkaya'da başlatılan kazılar⁵ sırasında ekipte yer alan E. M. Haspels, daha sonra birkaç kez daha bölgeye gelmiş ve bölgedeki kaya anıtları ve kiliseler ile ilgili kapsamlı ilk yayını yapmıştır⁶. E. M. Haspels'in kitabı, Frigya'daki kaya kiliselerine ilişkin yapılan en önemli çalışma olarak değerlendirilebilir. Bölgeyle ilgili önemli bir diğer çalışma 1990 yılında Avusturya Bilimler Akademisi'nin süreli yayınlarından Frigya bölgesinin Bizans dönemi için yapılan en detaylı tarih-i-oğrafya çalışması olarak yayınlanmıştır⁷. Bölgede yapılan Bizans dönemine ait son alışma E. Parman'ın kitabıdır⁸. Frigya bölgesinin Bizans dönemine ilişkin yapılan ilk Türkçe yayın olan kitapta, mimari-plastik eserlerin yanısıra bölge Bizans dönemi tarihi-oğrafyası kültleri ile de ele alınmıştır.

Frigya bölgesi ile ilgili yapılan çalışmalara son yıllarda hız kazanan kazı ve yüzey araştırmaları da eklenebilir. Günümüze kadar yapılan araştırmalar ve kazılar bölgenin tarihöncesi çağlardan itibaren yerleşime sahip olduğunu gösteren veriler sunar. Frigya'da 4.-13.yüzyıllar arasında varlığını sürdüren Bizans döneminde bölge, *Anatolikon* ve *Opsikon* olmak üzere iki Thema'ya bölünmüştür. Roma vilayetlerinin yerine düzenlenen Thema'lar Bizans imparatorluğunun Anadolu'da yeniden yapılanması sırasında ortaya çıkan ve hem yerel yönetim hem de askeri organizasyonlar olarak yapılandırılmış ve birer *strategos* tarafından ynetilmişlerdir. Bu yönetim biçimi, Bizans imparatorluğu döneminde tarihsel olayların gelişiminde de belirleyici bir rol oynamıştır.

Bizans imparatorluğu döneminde bölgenin sahip olduğu yol ağı, hem askeri hem de ticari yönden stratejik önemdedir. Buna bağlı olarak, gerek Bizans dönemi kaynakları gerekse kısmen günümüze ulaşan kalıntılardan Frigya'nın önemli bir dinsel merkez

görmüşler, kayalara oyulmuş odaları, duvarları kemerlerle süslenmiş şapeli gezmişlerdir. 1861'de G. Perrot, Frigya kaya kalesinin planı ve iki görüntüsünü yayınlamıştır (G. Perrot, *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Paris 1867). İlk kez 1881'de olmak üzere 1884-1887 ve son olarak da 1907'de bölgeyi araştıran W. M. Ramsay, Khnüş vadisi ve Ayazın kaya yerleşiminden söz eder (W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford 1895).

3 E. Chaput, *Phrygie, Tome I.: Geologie Gographie Physique*, Paris, 1941.

4 C. W. M. Cox-A. Cameron, *Monuments from Dorylaeum and Nacoleia*, Monumenta Asiae Minors Antiqua V, Manchester, 1937.

5 A. Gabriel, *Phrygie, Exploration archologique II, La Cit de Midas, Topographie, Le site et les fouilles*, (Phrygie II), Paris, 1952.

6 E. M. Haspels, *Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, Princeton, 1971.

7 K. Belke ve N. Merisch, *Phrygien und Psidien, Tabula Imperii Byzantini 7*, Wien, 1990.

8 E. Parman, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

olduğu anlaşılmaktadır. Frigya Bölgesinin özellikle verimli kıyılara sahip olan Ege'ye geçiş sağlaması nedeniyle sık sık Türklerin akınına uğradığı görülür. Bölgenin yol ağına sahip olmak arzusuyla Türklerin akınlar yapması nedeniyle, Frigya Ortaçağ'da batı Anadolu'nun savunması için Bizans ve Türkler arasında önemli bir kilit noktası haline gelmiş ve sürekli bu mücadeleye sahne olmuştur.

İslamiyet'in Arap yarımadasında güç kazanması ve giderek yayılma çabaları 7. yüzyılda Anadolu'ya akınlar başlatılmasına neden olmuştur. Bizans imparatorluğu ile Araplar arasındaki ilk şiddetli çatışmalar Frigya bölgesinde meydana gelmiştir. Bu dönemde bölgede yer alan önemli merkezler uğradıkları saldırıyla hem ekonomik hem de askeri yönden giderek zayıflamıştır. 837 yılında Anatolikon thema'sının en önemli kalesi konumunda olan Amorium'un halife Mu'tasım tarafından zaptı ile Bizans imparatorluğu ciddi bir yara almıştır. Suriye'ye uzanan yol üzerinde her zaman stratejik bir öneme sahip olan kent Bizans ve Araplar arasında birçok kez el değiştirir⁹. İmparator Theophilos (829-842) zamanında, Amorium kapsamlı onarımlar geçirmiş; ticaret ve savunma merkezi olarak tekrar önem kazanmıştır.

Haçlı seferlerinin başladığı 11. yüzyılda Frigya bölgesi stratejik olarak yeniden önem kazanmıştır. Komnenos henedanlığının hüküm sürdüğü dönem Bizans'ın kültürel, siyasi ve askeri yönlerden yeniden yapılanmasını içerir. Bu süreç 11. yüzyılda başlayan ilk Haçlı Seferi ile ne yazık ki kesintiye uğramıştır. Özellikle doğuya uzanan yol üzerinde yer alan Frigya bölgesinin bu dönemde yeniden stratejik önem kazanması tesadüfi sayılmaz¹⁰.

11. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'ya Türkler'in gelişiyle birlikte Bizans tarihinde yeni bir dönemin başladığı izlenebilir. Bu yüzyılda İconium (Konya) Anadolu Selçuklularının merkezi konumundaydı. Bu nedenle savaşların büyük bölümü bu merkeze bağlanan yol güzergahları üzerinde gerçekleşmiştir. Bu yollardan biri Dorylaion (Eskişehir), diğeri ise Kotiaion (Kütahya)'dan geçmekteydi. Üçüncü yol, Bilecik ve Basilica'dan geçerek Dorylaion'a iniyordu¹¹. Tüm bu yollar stratejik olarak son derece önemliydi. İç Anadolu'yu verimli topraklara sahip Ege bölgesine bağlayan bu yolların, battıya ulaşmak isteyen Türkler tarafından ele geçirilmesi öncelikli olmuştur. Özellikle Konstantinopolis'den başlayıp Dorylaion ve İconium içlerinden Toros dağları, Kilikya ile en son Suriye'ye kadar uzanan yol Anadolu'nun en müstahkem yolu olarak önemini korumuştur¹².

9 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işılta, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, 195.

10 S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1971, 180-185.

11 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, 81.

12 C. S. Lightfoot, "Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c. I, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2001, 113.

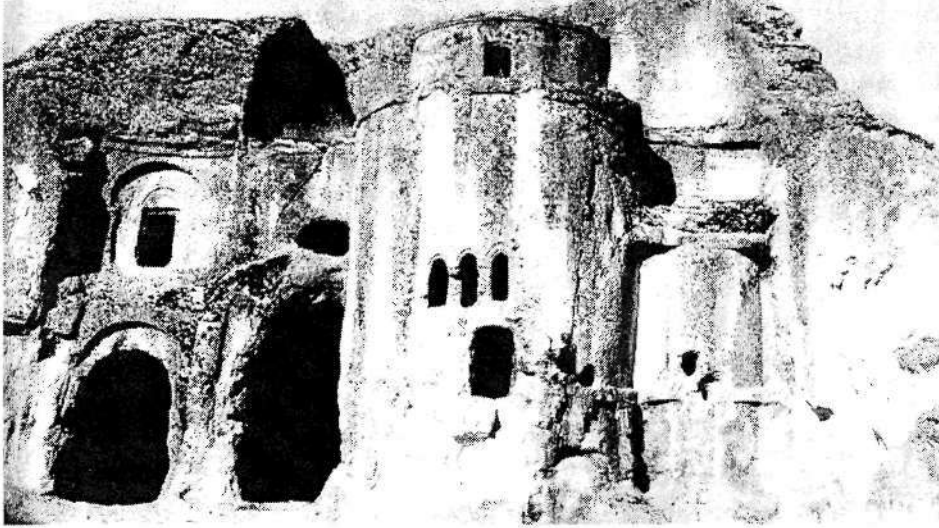
Türkler'in gelişiyle Anadolu'da hakimiyeti zayıflamaya başlayan Bizans imparatorluğunu yeniden eski gücüne kavuşturma çabasıyla imparator I. Aleksios Komnenos I. Haçlı Seferi ile güç birliği yaparak İznik'i Türklerden geri almış ve İznik'ten sonra Dorylaion'da 1097 yılında Türklere karşı I. Haçlı Seferi ordularıyla ortak bir zafere imza atmıştır. Ancak Haçlılar'ın yapılan anlaşmaya uymayarak 1098'de Antakya'yı ele geçirmeleri ilişkileri bozmuştur. Dorylaion'daki bu savaşın ardından Frigya bölgesi yaklaşık yüz yıl kadar Bizans egemenliğinde kalmış; 11. yüzyılda Türklerin bölgeye gelişiyle yeniden mücadeleler başlamıştır. Bu yüzyılda tahrib edilen Dorylaion kalesi ise kaderine terk edilmiştir. İmparator Manuel Komnenos zamanında ise Dorylaion yeniden inşa edilerek surları onarılmıştır¹³. Ancak bu tarihten sonra Bizans İmparatorluğu yeni bir karışıklığa düşmüş ve 1176 yılında Sultan II. Kılıç Aslan'a karşı Myrokefalon'da büyük bir yenilgi almıştır. Bu yenilgi aynı zamanda Bizans'ın Anadolu'ya tekrar sahip olma şansını da tamamen ortadan kaldırmıştır.

Bölgenin bu günkü durumuna bakıldığında Bizans dönemine ait arkeolojik verilerin azlığı dikkati çeker. Bu durum, Bizans yerleşimlerinin büyük bir yağmaya uğradığını göstermektedir. Kentleri tahrib eden bu yağma büyük olasılıkla Arap akınları sırasında yaşanmıştır. 7-9. yüzyıllar arasında sürekli Arap akınına maruz kalan bölgede insanların korunma amaçlı olarak kaya yerleşimlerini yaptıkları düşünülebilir. Dışa karşı korunaklı olan kayaların içine oydukları mekanları gerek gündelik yaşam gerekse dini ibadetlerini gerçekleştiribildikleri yerler olarak tasarladıkları muhtemeldir. Buna bağlı olarak Bizans dönemi öncesinde Frigler tarafından yapılan kaya yerleşimlerinin Bizans döneminde de kullanıldığı ve bunlara yenileri eklendiği söylenebilir. Büyük olasılıkla mevcut mekanlar, Bizanslılar tarafından Hıristiyan inancına uygun ibadet mekanlarına dönüştürülmüş ve Bizans mimarisinin plan tiplerini içeren yeni örnekler eklenmiştir. Günümüzde kısmen yıkılmış olan Frig dönemi Küçük Kapıkaya anıtı içindeki ana tanrıça Kybele figürünün kaldırılarak niş etrafına haç motiflerinin kazınmış olması ikinci kullanıma iyi bir örnek oluşturur¹⁴.

Özellikle Eskişehir ve Afyon il sınırları içinde kalan ve dağlık Frigya olarak adlandırılan platoda tuf ve kayalardan oluşan jeolojik doku Kappadokya ile aynı özellikleri yansıtır. Bizans döneminde bu kayaların içine çok sayıda barınma, ibadet ve mezar mekanları yapılmıştır (Res.2). Bölgede gerçekleştirilen araştırmada Eskişehir'de onbir; gerek sayısal gerekse plan tipolojisi açısından daha zengin örnekleri barındıran Afyon il sınırları içinde kalan bölgede ise onsekiz yerleşim tesbit edilmiştir. Tümünün planı tamamlanmamakla birlikte gerek önceden yapılan yayınlar gerekse ön araştırma

13 N. Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev.F.İşiltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, 121-122.

14 Haspels [note 6], 254.

Resim 2: Afyon, Ayazın Kaya Kilisesi, doğu cephesi

sonucu bölgede Bizans dönemi duvar ve kaya mimarisinden tanıdığımız plan tipleri (Tek nefli, Tek nefli ve ek şapelli, Üç nefli Bazilika, Kapalı Yunan Haçı, Transeptli, Trikonkhos) saptanmıştır.

Plan tipleri ile özellikle kaya mimarisinin en zengin örneklerini barındıran Kappadokya bölgesiyle paralellik kurabileceğimiz Frigya kaya kiliselerinde fresko izine rastlanmayışı ise şaşırtıcıdır. İç mekanları süsleyen zengin ikonografisiyle Bizans resim sanatının önemli örneklerini barındıran Kappadokya kaya kiliselerinin tersine Frigya bölgesindeki kaya kiliseleri son derece yalındır. Bununla birlikte günümüzde tespit edilen izlere dayanarak en azından bazılarının resim programına sahip oldukları söylenebilir. Ayazın'deki kaya kompleksinin içindeki şapellerden birinin duvarında yer alan fresko izleri bu açıdan önemlidir. Kısmen günümüze ulaşmış bu örnekte haleli üç figür yer almaktadır. Ancak mevcut şekliyle ikonografisi ve üslubu üzerinde yorum yapmak biraz güçtür.

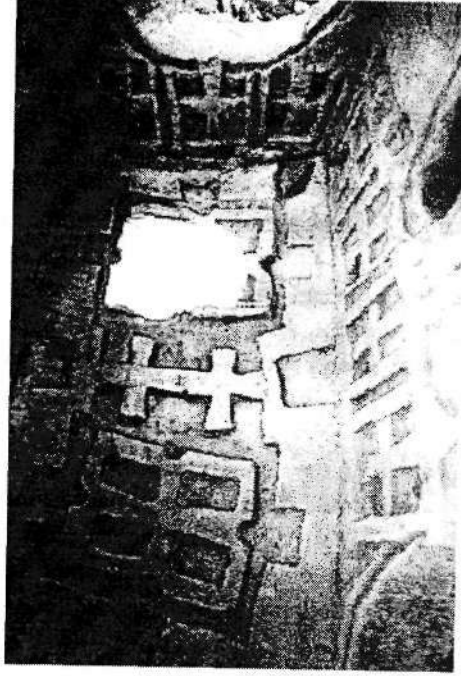
Frigya bölgesindeki kaya komplekslerinin içinde tasvir sanatına ilişkin izlerin olmayışını bazı araştırmacılar, kiliselerin büyük olasılıkla 730-843 yılları arasına rastlayan İkonaklast dönemde yapılmış olabilecekları şeklinde yorumlar¹⁵. Araştırmacıları bu görüşe yönelten en belirleyici unsur ise bazı örneklerde dekorasyon ögesi olarak haç tasvirinin kullanılmış olmasıdır. Afyon'un Seydiler kasabası, Kırkinler yerleşimi içinde yer alan tek nefli kilisenin beşik tonozu üzerinde ve duvarlarında kabartma olarak yapılmış haç motifleri bu açıdan iyi bir örnektir (Res.3).

15 Lightfoot [not 12], 117; Belke-Mersich, [not 7], 380-381.

Frigya bölgesinde yer alan kaya kiliseleri, kültürel açıdan önem taşımalarının yanısıra içinde buldukları vadinin eşsiz doğasıyla bütünleşen yapısından dolayı benzerlerinden ayrılır. Kültürel ve doğal ortamın içiçe geçtiği vadinin bir bütün olarak ele alınıp korunması gereklidir. Kültürel mirasın korunması ve geleceğe aktarılması günümüz Türkiye'sinde her kesimin üzerinde yoğunlaşması gereken en önemli konudur. Doğal ve kültürel varlıklarımızı korumak, koruma süreci içinde geliştirerek aktarmak ise çağdaş yaklaşımdır. Bu noktada dünyada geliştirilen çağdaş yaklaşımları ülkemizde de uygulamak ve bunu sürekli kılmak için konuya bütün olarak bakmak gereklidir. Bu bakış için çok yönlü düşünce ve örgütlenme süreci kaçınılmazdır.

Son yıllarda, kültürel mirasın sürdürülebilir korumayla kuşaklara aktarılabilirliği düşüncesi yaygın hale gelmiştir. Sürdürülebilir korumayı gerçekleştirebilmek için ise üzerinde düşünülmesi ve acil önlem alınması gereken unsurların başında, günümüzde Türkiye'nin hemen her yerinde görülen tahribat gelmektedir. Bu tahribat kimi zaman tarihi eser üzerinden para kazanmaya dayalı olabileceği gibi özel sektörün ekonomi sisteminden kaynaklı da olabilir. Örneğin: Frigya bölgesinde giderek artan sayıda maden ocağı açma talepleri bölgenin doğal ve kültürel mirasını tehdit eden önemli bir sorundur.

İkinci nokta ise, kültürel mirasın ekonomik boyutunu oluşturan turizmdir. Özellikle turizmin kontrolsüz olduğu bölgelerde bu tahribat tüm çıplaklığıyla görülmektedir. Son yirmi yılda hızla artan turizm potansiyeli, kültürel tarihi koruma eylemine ticari açıdan yaklaşan bir bilinçlendirme yaratmıştır. Bilinçli bir kültür turizmi geliştirmek, bu bağlamda tarihe ve kültüre sahip çıkmak yerine müşteri sağlama amacıyla kültür mirasını "korumuştur". Başlangıçta iyi niyetli ve olumlu gözükken bu ekonomik girişim ne yazık ki bir süre sonra diğer Akdeniz ülkelerinde de olduğu gibi ucuz tatil yaptırma eylemine dönüşmüştür. Bu politika sonucu Türkiye'de kültür turizmi gerçek anlamda ne yazık ki oluşmadığından tarihi eserlerimizin geleceğe aktarılması süreci tehlikeye

Resim 3: Afyon, Seydiler kasabası, Kirkinler yerleşimi, tek nefli kilisenin besik tonozu üzerinde ve duvarlarında kabartma olarak yapılmış haç motifleri

girmiştir. Bu açıdan ele aldığımızda Frigya bölgesinin henüz turizme açılmamış olması bir ölçüde şanstır. Temel özelliklerini yitirmeyen bir bölge olarak kültür turizminin uygulanması ve bu anlamda kültür ve tarihe ilgili nitelikli ziyaretçilerin geleceği bir programın uygulanması için pilot bölge oluşturabilir.

Tarihi çevreyi korumak, devlet, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin katılımlı işbirliği ile gerçekleşir. İnsanlığın ortak mirası olarak kabul edilen kültürel varlıklarımızın sürdürülebilir korunmasının herkes tarafından üstlenilmesi gereklidir. Bunun sağlanması ise toplumun her alanına yayılacak şekilde koruma kültürünü geliştirmekle sağlanabilir. Kültürel kimliğimizin oluşumunda ve tanımlanmasında önemli rolü olan koruma bilinci toplumun tüm katmanları tarafından benimsenerek hayata geçirilmelidir. Dolayısıyla bu konuda tüm kesimlere görev düşmektedir. Bunun sağlanması için ise toplumun bilgilendirilmesi ve buna bağlı olarak bilinçlendirilmesi gerekir. Bu bilinçlendirme sürecinde katılımcıların ortak sorumluluk duygusuyla davranması kaçınılmazdır.

Tarihi değerlerin korunması amacıyla sürdürülebilir yaklaşımların hayata geçirilebilmesi için öncelikle politikacıların bunu kabul etmesi ve politikanın içine alması zorunludur. Bu bağlamda ekonomik açıdan zor şartlara sahip ülkemizin dünyada başka bir ülkenin daha sahip olamayacağı kadar zengin bir kültürel mirasa sahip olduğu ayrıcalığını ve bunun gururunu ulus olarak hissetmemesi sağlayacak politikalar geliştirmeli ve dünyaya bu açıdan kendimizi anlatmamamız gerekmektedir.

Şüphesiz bölgedeki doğal kaya oluşumlarının barındırdığı kültürel mirasın korunmasında yöre halkının rolü önemlidir. Bu bağlamda bölgenin yöre halkı tarafından aidiyet duygusuyla benimsenmesi, kültürel değerlerin sahiplenilmesi ve kişisel çıkarlar düşünülmezsizin hemşehricilik bilinciyle bu mirasa sahip çıkılması kaçınılmazdır. Bu noktada eğitim önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Korumaya yönelik hazırlanacak eğitim programlarını zamana yayarak çeşitli etkinliklerle yöre halkına aktarmak koruma bilincinin geniş kitlelere yayılmasını sağlamak açısından önemlidir. Bu etkinliklerin yöre halkının katılımını sağlayacak şekilde yerinde yapılması kısa sürede sonuç alınması için etkili olacaktır.

Bölgeyle ilgili koruma koşulları belirlenirken üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de yöresel bakış açısının sağlanmasıdır. Sorunların bölge ölçeğinde ele alınması ve çözüm önerilerinin yerel mantığa uygun olarak belirlenmesi, bu önerilerin hayata geçirilebilmesi için bir ön şarttır. Kültürel varlıkların korumanın yöreye gelir kaynağı oluşturabileceği ve belirli bir yaşam dinamiği sağlayacağı şüphesizdir. Bunun yöre halkına aktarımı, bölgeye sahip çıkılması konusunda önemlidir. Bölgeyi gezmeye gelenlerin yörenin anıtsal değer taşıyan kültür hazinesinin yanısıra günlük yaşama yönelik kültürel değerleriyle de ilgileneneği gerçeği anlatılmalıdır.

Frigya vadisinin sahip olduğu kültürel mirasın içinde yer aldığı ve bütünleştiği

doğal çevre ile birlikte değerlendirilmesi ise kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkar. Bu noktada kültürel mirasın korunmasında doğrudan doğruya sorumlu olan kamu kurum ve kuruluşların yanısıra dolaylı olarak buna katılım sağlayacak diğer kurumlar da eğitim programının içine alınmalıdır. Bu birlikteliğe sivil toplum kuruluşları, akademik kurumlar, meslek odaları ve yerel yönetimler de katılmalıdır.

Abstract

Constituting the present day provinces of Eskişehir, Kütahya and Afyon, ancient Phrygia is important for its geological formation and archeological monuments from Phrygians up to the Byzantium era. This natural and cultural heritage linking physical and social history needs to be protected. The study draws attention to the importance of such a protection as the technological changes have diverse effects on people, such as increasing demands for the operation of mine pits in the region.

Key words

Frygia, Byzantium studies, rock churches, preservation.

